

Скुरатівський А.В.,

головний спеціаліст

юридичного департаменту

Національного банку України

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЯТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

У сучасних умовах, коли відбувається глибока трансформація суспільного буття, зміна соціальних цінностей, норм діяльності та поведінки людей, особливого значення набуває ефективне нормативно-правове упорядкування процесів суспільного розвитку. Успішне вирішення цього завдання зумовлює підвищення ролі та значення правової культури людини і суспільства, посилення впливу її цінностей на процес унормування трансформації суспільних відносин.

Правова культура як суспільний феномен, процес її формування, функціонування та розвитку є неодмінною умовою динамізації трансформаційних процесів, формування в Україні правової держави і громадянського суспільства. Цілісність правової культури є важливим чинником здійснення суспільно-правової реформи в країні, утвердження принципів верховенства права в усіх сферах суспільного життя, свободи, багатоманітних способів і форм реалізації правового статусу особистості, її прав. Зрілий рівень правової культури людини і суспільства, в якому функціонують ефективні механізми відтворення її цінностей, є умовою формування в Україні демократичних засад життєдіяльності, багатомірних способів і форм освоєння і творення особистістю суспільно-правового буття. Правова культура є основою відтворення в суспільстві правового досвіду, розвитку інтелектуального, духовного потенціалу народу, утвердження цілісної системи світоглядно-ціннісних орієнтацій, передусім сучасного юридичного світогляду, конструктивних правових ідеалів.

Аналізу проблем суспільно-правового розвитку суспільства, де розглядалися ті чи інші аспекти правової культури, присвячені роботи таких вчених, як С.С. Алексєєв, А.В. Манько, Н.І. Мотузов, В.В. Копейчиков, В.О. Котюк, В.Ф. Опришко, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, В.М. Селіванов, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Безпосередньо проблеми правової культури розглядали у своїх працях такі дослідники, як Є.В. Аграновська, В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, В.В. Головченко, В.І. Каминська, М.І. Кейзеров, М.І. Козюбра, М.В. Костицький, О.А. Менюк, О.Р. Рагінов, А.П. Семітко, С.Р. Станік, В.В. Черней, Б.Ф. Чміль.

Дослідження місця і ролі правової культури як феномена суспільного буття передбачає аналіз її функціонально-ролевого значення, зокрема регулятивного потенціалу, детермінаційного характеру. Функціонально-ролевий потенціал правової культури, її дієвість, активнотворча роль реалізується як за допомогою правового впливу на суспільне життя, (який включає юридичні та неюридичні (соціальні, ідеологічні, психологічні тощо) засоби, так і через механізм правового регулювання (який є системою юридичних засобів, спрямованих на упорядкування суспільних відносин). Зазначені складові регулятивного потенціалу правової культури реалізуються на основі творчо-активної ролі правосвідомості.

Функціональна роль правової культури проявляється у різноманітних аспектах: пізнавальному, регулятивному, ціннісно-нормативному, соціологізуючому, стабілізаційному, інтегративному, детермінаційному, комунікативному, прогностичному та інших аспектах. Серед вчених, які досліджували проблеми правової культури, завжди існували різні точки зору на її функції. Однак і сьогодні багато проблем в цій сфері є дискусійними та малодослідженими.

Поділяючи погляди більшості дослідників стосовно основних функцій правової культури, кожна з яких спрямована на упорядкування того чи іншого виду, сторони, елемента суспільних

відносин, суспільно-правових явищ, слід наголосити на особливо важливій ролі регулятивної функції правової культури, зокрема правосвідомості, яка, на нашу думку, є найважливішою. Саме регулятивна функція правосвідомості становить її квінтесенцію, сутнісний зміст, регулятивний потенціал правової культури в цілому. Посилення регулятивного потенціалу правової культури обумовлене зростанням значення її цінностей в упорядкуванні процесів суспільно-правового буття. Здатність цінностей правової культури впливати на процеси функціонування і розвитку суспільних відносин, правову регламентацію різноманітних форм людської, суспільно-правової діяльності людей постійно зростає. Це свідчить про вагомий регулятивний потенціал правової культури, обумовлений постійною потребою у правовій регламентації суспільно-правового буття. Зазначене актуалізує необхідність детального дослідження сутності регулятивного потенціалу правової культури, виявлення резервів її впливу на процеси суспільного розвитку.

Регулятивний потенціал правової культури реалізується на основі комплексу соціальних норм і в першу чергу юридичних, які, на відміну від інших соціальних норм (наприклад, моральних) відрізняються загальнообов'язковістю, формальною визначеністю, системністю. Сама норма права визначає межі можливої і належної поведінки людей, міру їх внутрішньої і зовнішньої свободи, поєднує у собі надання і одночасно обмеження такої свободи. Правова культура як нормативно-ціннісний регулятор суспільного буття реалізується перш за все за допомогою такого важливого різновиду юридичних норм, як регулятивна норма, яка визначає суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів суспільно-правових відносин. Юридичні норми як складові правової культури виникають як результат свідомо-вольової діяльності людини і здійснюють нормативне регулювання суспільної діяльності суб'єктів, упорядкування поведінки людей. Забезпечення регулятивних засад потенціалу правової культури, які містяться у юридичних нормах, відбувається шляхом їх усвідомленості, проникнення у свідомість суб'єкта суспільно-правового життя. Юридична норма як регулятор суспільних відносин сама по собі не в змозі обумовити відповідну вольову правомірну активність. Позитивний результат – правомірна поведінка, суспільно-правова активність тощо досягається шляхом проникнення норми у свідомість людини; опосередкування в ній.

Регулятивний потенціал впливу правової культури на упорядкування суспільних відносин реалізується через дві основні складові: перша - це регулятивний потенціал власне права як основи утворення правової культури та пов'язаних із ним правових явищ: правової діяльності, правовідносин, режиму законності та правопорядку тощо; друга - це творчо-активний вплив правової свідомості.

Регулятивний вплив основних складових правової культури права і правової свідомості на суспільне життя має спільну логіку. Водночас регулятивний вплив права, зокрема позитивного права і правосвідомості, відрізняється один від одного. Кожний із складових елементів правової культури – право і правосвідомість мають свій інструментарій, механізми, засоби, форми нормативно-регулятивного впливу на суспільне буття, процес його упорядкування.

Особливості регулятивного впливу права на суспільне буття полягає в тому, що воно є об'єктивованим інституційним утворенням, яке структурно включає систему загальнообов'язкових формально-визначених норм, нормативних узагальнень, закріплених в джерелах права. За допомогою нормативно-уніфікованих засобів і механізмів позитивне право покликане упорядковувати суспільне буття (хоч, як слушно зазначає С.С. Алексєєв, не зводиться до одних лише властивостей і особливостей як силового інструмента – інституційного нормативного

утворення¹). І. Фіхте пише, що позитивне право має за мету “максимально уніфікувати сферу грубого, матеріального плану людського буття”². Акцентуючи увагу на певну віддаленість позитивного (об’єктивного) права від правосвідомості, автономності першого стосовно другого В.Д. Попов зазначає: “регулятивна функція діючих юридичних норм (об’єктивного права) проявляє себе як складова частина об’єктивно, фактично існуючої реальності, і в цьому зв’язку власне право автономне також стосовно і по відношенню до всякої правосвідомості, як з точки зору його змісту і вимог, так і по відношенню до безпосередньо-регулятивної функції, присутній правосвідомості”³.

Як і право, правова свідомість, виконуючи нормативні функції, здійснює регулятивний вплив на суспільне буття. Особливість зазначеного впливу правової свідомості полягає в тому, що на відміну від позитивного права як об’єктивованого інституційного утворення, вона є суб’єктивним явищем, яке функціонує на основі ставлення людей до права, реакції на нього, виражених в правовій ідеології і правовій психології, теоретичному чи буденному рівні усвідомлення права. Вчені звертають увагу і на різний характер структурованості права і правосвідомості. Коли праву характерний високий рівень структурованості і воно функціонує “перш за все як система відтворення загальних умов існування суспільства, його сталості і упорядкованості”⁴, то правова свідомість є проявом духовного, інтелектуального, соціально-психологічного життя, зв’язаного з правом, але яка характеризується меншою мірою структурованості. Розрізняються право і правосвідомість і механізмами регулятивної дії. В той час, коли механізми правового регулювання реалізуються за допомогою складного юридичного інструментарію, спираючись на державний примус, то регулятивний механізм правосвідомості пов’язаний з духовною сферою і здійснюється через правову оцінку, через судження про право і через почуття права. Неоднакові і функції права і правосвідомості. Коли функції права пов’язані з нормативно-організаційним впливом на суспільне буття, з загальнообов’язковими, формальними правилами поведінки, то нормативність правової свідомості - лише з усвідомленням обов’язковості юридичних норм, воно відіграє інформаційне і ціннісно-орієнтаційне значення⁵.

Деякі автори заперечують нормативно-регулятивний потенціал правосвідомості. Так, С.А. Комаров зазначає, що норма права, а не правосвідомість володіє нормативно-регулятивною силою. Правосвідомість впливає на поведінку особистості не як нормативний, а ідеологічний фактор⁶. Така точка зору, на нашу думку, не виправдано звужує нормативно-регулятивний потенціал правової свідомості як складової правової культури. Можна, на наш погляд, стверджувати про те, що правосвідомість характеризується, на відміну від права, менш чіткою (чи, врешті, нечіткою) нормативністю в регулюванні процесів суспільного буття, але позбавляти її нормативності є крайністю.

В контексті зазначеного важливим є питання досягнення оптимальної міри нормативності різних складових правової культури. Вчені, на нашу думку, слушно зазначають, що якщо нормативна недостатність правової культури може викликати дезорієнтації суспільних відносин,

¹ Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С. 264-265.

² Фихте И.Г. Соч. в 2-х томах. Т. 2 – СПб, 1993. - С. 177.

³ Проблемы теории государства и права: Учеб. пособие / Под ред. М.Н.Марченко. – М., 1999. – С. 314.

⁴ Ершов Ю.Г. Философия права (материалы лекций). – Екатеринбург, 1995.

⁵ Алексеев С.С. Философия права. – М.: 1999 – С. 265-266, 289-290, 57-58.

⁶ Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учеб. пособ. – М. Юристь, 1997. – С. 334-335.

ріст злочинності тощо, то нормативна надмірність (насамперед правових норм – А.С.) обмежує свободу й ініціативу особистості⁷.

Водночас, незважаючи на відмінності в особливостях нормативного, регулятивного потенціалу основних складових правової культури – права і правосвідомості, - зазначені компоненти тісно взаємодіють. Право впливає на правосвідомість, остання на право, проникаючи, як зазначає С. Алексєєв, в саму його плоть, зміст, структуру. “В сучасних умовах, коли не вся правосвідомість даного суспільства, то певні форми державної правосвідомості (правові ідеології) у вигляді основоположних ідей не тільки є основою тієї чи іншої юридичної системи, але і глибоко проникають у зміст права, в саму його плоть, організм да так, що стають глибинним центральним ланцюгом всієї правової матерії”⁸. Таке вагомe місце правосвідомості в системі правової культури, її значний регулятивний потенціал в упорядкуванні процесів суспільного розвитку актуалізують необхідність більш детального аналізу цього феномена.

Високий рівень зрілості правової культури не може бути нав’язаний суспільству, а формується тільки в результаті усвідомленого прийняття системи загальнолюдських, суспільно-правових цінностей. Зазначене свідчить, що особливо важливе місце у системі духовних цінностей, правових утворень взагалі, що становлять правову культуру людини і суспільства, належить такому складному духовному феномену, як правова свідомість.

Правова свідомість є важливою складовою правової культури, необхідним елементом функціонування і розвитку права, джерелом правопорядку, багатограних правових явищ. Правосвідомість є пріоритетною компонентою духовних цінностей взагалі, однією із форм суспільної свідомості. У цьому контексті вона є не тільки специфічним засобом пізнання дійсності, зокрема правової реальності, її відображення у свідомості людей, а також способом ставлення людини до права, правової дійсності. Суспільна свідомість стає правовою на основі формування в ній ідей юридичної нормативності, яка виступає чинником упорядкування процесів суспільного буття, зокрема правових відносин, і протистоїть хаосу, свавілля. Нормативно-приписний характер правової свідомості є засобом приведення поведінки індивіда у відповідність з нормами права, волею, що виражена в ньому. І.А. Ильїн зазначає, що “людина не може обходитись без правової свідомості... Правова свідомість є ніби легені, якими кожен із нас вдихає і видихає атмосферу взаємного спілкування”⁹. А інтегральним виразом правової свідомості є співвіднесеність людської суб’єктивності зі змістом права¹⁰. Зазначене обумовлює значний регулятивний потенціал правової свідомості як елемента правової культури, її вплив на регламентацію суспільних відносин.

При всій важливості регулятивної функції правової свідомості, регулятивного потенціалу правової культури взагалі, глибокий функціональний вплив її на суспільно-правовий розвиток можливий тоді, коли використовується потенціал усіх функцій правової свідомості. Саме це забезпечує реалізацію функціональної єдності правової свідомості як складової правової культури. Ця єдність передбачає виділення в системі функцій правової культури інтегруючого чинника (функції), яка б пронизувала собою всі інші. На нашу думку, таку роль може виконувати людиномірна, лодинотворча функція правової культури, яка має інтегрувати всі інші на подолання відчуження людини від права, і відроджувати, відтворювати, розкривати гуманістичну

⁷ Станік С.Р. Динаміка правової культури: Автореф. дис. ... к.ю.н. – Одеса, 1997. – С. 7.

⁸ Алексєєв С.С. Філософія права. – М., 1999 – С. 265-266, 289-290, 57-58.

⁹ Ильїн І.А. О сущности правосознания // Соч. – М., 1993. – Т. 1. – С. 253.

¹⁰ Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография – Харьков: Право, 2002. – С. 255.

природу та виміри суспільно-правового буття, руху соціуму до правового суспільства та правової держави. Реалізація людинотворчого потенціалу (функції) правової культури передбачає формування засобами державної, зокрема правової політики, умов для утвердження свободи людини, принципу верховенства її прав, самостійності у виборі змісту та форм самореалізації свого правового статусу у сфері суспільно-правового буття.

Дієвість та ефективність регулятивного потенціалу правової культури значною мірою обумовлена застосуванням в процесі регулятивної діяльності не тільки юридичних, а й інших різновидів соціальних норм і насамперед моральних. Це обумовлено тим, що право органічно взаємопов'язане з мораллю, є засобом реалізації морально-гуманістичних ідеалів суспільства і без моралі неможливе. Право – це зведена до закону мораль (головним в якій є уявлення про добре та зло). Як слушно зазначає В.А. Туманов, “право у всіх його проявах... повинно бути пронизано мораллю. Внутрішня моральність права – одна із важливих умов його ефективності”¹¹. Вчені справедливо звертають увагу на те, що суворі і жорсткі риси права значною мірою коріняться саме в моралі, в її безкомпромісних, нерідко максималістських вимогах, безоглядних імперативах. Це свідчить, що “право за своєю органікою являє собою явище глибоко морального порядку і його функціонування виявляється неможливим без прямого включення в тканину права моральних критеріїв і оцінок”¹².

Резерви регулятивного потенціалу правової культури значною мірою детерміновані взаємодоповнюваністю права і моралі (філософське обґрунтування такого підходу було здійснене І. Кантом)¹³. Така взаємодоповнюваність передбачає вплив права на мораль, а моралі на право, коли моральні ідеали та цінності підносять право, бо є не тільки регуляторами (поряд з правом) суспільних відносин, а й сукупністю цінностей та ідеалів. Моральна оцінка права як складової правової культури реалізується через категорію “правовий обов’язок”. Саме в сфері права і обов’язку проявляється відомий кантівський “категоричний імператив”, відповідно до якого в кожній людині міститься певне вище і безумовне моральне правило (“внутрішнє законодавство”), якому вона має добровільно слідувати: “стався до інших так, як ти хотів би, щоб ставились до тебе”. За І. Кантом, повага до права для людей є не просто обов’язок, а обов’язок безумовний.

Посилення регулятивного потенціалу правової культури – це насамперед посилення нормативної основи як права, так і моралі, поглиблення моральності права (хоч, як зазначав Гегель, “моральні заповіді не можуть бути предметом позитивного законодавства”)¹⁴, вираження в праві і моралі засад справедливості, гуманізму, людиноцентризму, захисту прав людини, що саме і об’єднує право та мораль. Виявлення і реалізація регулятивних резервів правової культури передбачає використання ціннісно-регулятивних, нормативних можливостей як права, так і моралі, створення умов для їх взаємозбагачення, посилення впливу на суспільно-правове буття.

Конструктивний, творчий потенціал правової культури як регулятора суспільних відносин, спрямованого на утвердження в них нормативних (як правових, так і моральних) основ їх функціонування, полягає в установленні загальнообов’язкових критеріїв правомірної поведінки, формуванні оптимальних правових і моральних засад регламентації людської діяльності,

¹¹ Туманов В.А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе // Государство и право. – 1993. - № 8. – С. 56-58.

¹² Алексеев С.С. Философия права. – М., 1999 – С. 265-266, 289-290, 57-58.

¹³ Соловьев Э.Ю. И.Кант: взаимодополнительность морали и права. – М., 1992.

¹⁴ Гегель Г.-В.-Ф. Работы разных лет. Т.2 – М., 1973. - С. 37.

оптимальних форм для визначення і збереження меж свободи людей за умов, коли відбувається узгодження свободи конкретної особистості із свободою всіх інших.

Регулятивний потенціал правової культури має бути спрямований не на владне авторитарне, імперативне приписування, нав'язування людині жорстких меж її суспільно-правової діяльності, які ґрунтуються переважно на уповноважуючих, зобов'язуючих різновидах юридичних регулятивних норм, які владно спрямовують вчинки, поведінку людей і розглядаються як всесильні універсальні механізми вирішення проблем соціального буття, а на створення умов для реалізації свободи, суспільно-правового потенціалу людини, її правового статусу, суспільно-правової активності, творчості і ініціативи особистості, які безперечно, мають реалізовуватись на основі закріплених в суспільстві соціальних, юридичних і моральних норм. Нова філософія реалізації регулятивного потенціалу правової культури має полягати у посиленні гуманізуючого характеру регулятивного впливу, у створенні нормативно-правовими засобами, за допомогою механізмів правового регулювання, умов для формування правомірної поведінки, які забезпечуються не переважно засобами державного примусу, які обмежують внутрішній світ людини, ґрунтуються не на детальній регламентації поведінки у суспільно-правовій сфері, а утверджуються в суспільстві на засадах усвідомленої необхідності, на основі внутрішньої і зовнішньої свободи людини. Нові концептуальні засади регулятивного потенціалу правової культури мають бути спрямовані на створення умов для виявлення глибинних вимірів внутрішнього світу людини, її індивідуального юридичного світобачення, що дозволяє їй стати творцем суспільно-правової реальності.

Монастирський Д.А.,

*аспірант Інституту держави та права
ім. В.М. Корецького НАН України*

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ЗАКОНУ В УКРАЇНІ

Однією з основ демократії є розвинутий парламентаризм. Останній же передбачає прийняття якісних законів. Тобто без сумнівів можна стверджувати, що демократія, парламентаризм та якісні закони тісно пов'язані між собою.

Відомо, що такі явища як демократія та парламентаризм, не встановлюються миттєво, вони “проростають” з культурних основ народу (частиною яких є і правова культура суспільства). Це тривалий процес, який охоплює декілька історичних епох країни. Щоб визначити стан сучасної демократії та парламентаризму, потрібно проглянути динаміку їх розвитку протягом певного часу.

Юридичний закон – це також “триваюча” правова категорія. Розуміння його складається протягом довгого часу. Кожна наступна епоха вносить щось нове у розуміння закону, але його основа (тобто сукупність головних ознак закону) залишається незмінною. Також і проблеми, з якими стикаються законотворці та правозастосовуючі органи, в основі своїй залишаються одними й тими ж протягом довгого часу.

Отже, через історію розвитку розуміння закону пропонуємо спробувати визначити:

- основні етапи розвитку сучасного закону;
- незмінні ознаки закону, які забезпечують наступність його розуміння;